

ПРАВОВА ПРИРОДА СУБСИДІАРНОГО ОБОВ'ЯЗКУ БАТЬКІВ (УСИНОВЛЮВАЧІВ) АБО ПІКЛУВАЛЬНИКІВ ЩОДО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

УДК 347.42:347.51

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.06>

МАРІЯ ГУДИМА-ПІДВЕРБЕЦЬКА

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри приватного права юридичного факультету

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

m.gudyma@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-2024-5171

Анотація. Наукова публікація присвячена комплексному дослідженню правової природи субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників щодо відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми особами віком від 14 до 18 років. У статті здійснюється переосмислення традиційного підходу до правової природи зазначеного обов'язку, який у цивілістичній доктрині часто розглядається як різновид цивільно-правової відповідальності за чужу поведінку. В аспекті проблематики дослідження акцентується на розмежуванні деліктоздатності як елемента цивільної дієздатності та фактичної здатності особи виконати обов'язок із відшкодування завданої шкоди. Обґрунтовується, що цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану неповнолітніми особами, характеризується складною правовою конструкцією, що поєднує особисту деліктну відповідальність неповнолітнього із субсидіарним обов'язком батьків (усиновлювачів), піклувальника чи інших осіб, встановлених законом, що не є заміною чи продовженням відповідальності неповнолітньої особи, а становить автономний механізм, що ґрунтується на необхідності забезпечення балансу між принципом особистої відповідальності неповнолітнього як самостійного учасника деліктного зобов'язання та потребою гарантування ефективного захисту прав потерпілої особи шляхом реального відшкодування завданої шкоди за рахунок батьків (усиновлювачів), піклувальників та інших осіб, передбачених законом, які не довели відсутності своєї вини у заподіянні шкоди неповнолітньою особою. Резюмовано, що правова природа субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів) або піклувальника полягає у виникненні самостійного майнового обов'язку, підставою якого є неналежне виконання цими особами власних обов'язків, що привело до заподіяння неповнолітньою особою шкоди, тоді як факт заподіяння шкоди неповнолітнім та відсутність фактичної здатності неповнолітнього виконати обов'язок із відшкодування завданої шкоди виступають умовами реалізації такого обов'язку. За результатами дослідження сформульовано висновки, серед яких щодо необхідності нормативного уточнення порядку звернення стягнення на майно субсидіарного боржника задля забезпечення балансу інтересів потерпілого та батьків (усиновлювачів), піклувальників неповнолітнього.

Ключові слова: делікт, цивільно-правова відповідальність, субсидіарний обов'язок, субсидіарна відповідальність, дієздатність, деліктоздатність, неповнолітні особи, відшкодування шкоди, батьківський обов'язок.

LEGAL NATURE OF THE SUBSIDIARY OBLIGATION OF PARENTS (ADOPTIVE PARENTS) OR GUARDIANS REGARDING COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY MINORS

UDC 347.42:347.51

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2026-17.06>

MARIA HUDYMA-PIDVERBETSKA

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Private Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

m.gudyma@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-2024-5171

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of the legal nature of the subsidiary obligation of parents (adoptive parents) and guardians to compensate for damage caused by minors aged from 14 to 18 years. It reconsiders the traditional approach to the legal nature of this obligation, which, in civil law doctrine, is frequently regarded as a form of civil liability for the conduct of another person. Particular attention is paid to distinguishing delictual capacity as an element of civil legal capacity from a person's actual ability to perform the obligation to compensate for the damage caused.

It is substantiated that civil liability for damage caused by minors is characterised by a complex legal structure combining the minor's personal delictual liability with the subsidiary obligation of parents (adoptive parents), guardians, or other persons designated by law. This subsidiary obligation neither replaces nor continues the minor's liability but constitutes an autonomous legal mechanism based on the need to ensure a proper balance between the principle of the minor's personal liability as an independent participant in a delictual obligation and the necessity of guaranteeing effective protection of the rights of the person who suffered damage through actual compensation for the damage at the expense of parents (adoptive parents), guardians, or other persons provided for by law who have failed to prove the absence of their own fault in the damage caused by the minor.

It is concluded that the legal nature of the subsidiary obligation of parents (adoptive parents) or guardians consists in the emergence of an independent proprietary obligation arising from the improper performance of their own legal duties, which resulted in the minor causing damage. At the same time, the fact that the damage was caused by the minor and the minor's lack of the actual ability to perform the obligation to compensate for the damage constitute the conditions for the enforcement of such an obligation rather than the grounds for its occurrence.

Based on the findings of the study, conclusions are formulated concerning, inter alia, the need for legislative clarification of the procedure for enforcement against the property of a subsidiary debtor in order to ensure a fair balance between the interests of the person who suffered damage and those of the minor's parents (adoptive parents) or guardians.

Key words: delict, civil liability, subsidiary obligation, subsidiary liability, civil legal capacity, delictual capacity, minors, compensation for damage, parental duty.

Постановка проблеми. Попри тривалу історію існування деліктних зобов'язань за участю неповнолітніх, чинна доктринальна розробленість цієї проблеми залишається фрагментарною, що створює концептуальний розрив між нормативним масивом (зокрема, ст. 1179 ЦК України [4]) та теоретичним розумінням сутності субсидіарних конструкцій. Особливої наукової гостроти питанню надає традиційне, проте методологічно обмежене трактування субсидіарного обов'язку батьків виключно як виду «відповідальності за дії іншої особи». Такий підхід нівелює самостійну правову природу обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників, який виникає не лише внаслідок факту заподіяння шкоди неповнолітнім, а насамперед через дефектність виконання батьками (усиновлювачами), піклувальниками власних публічно- та приватноправових обов'язків щодо виховання й нагляду за неповнолітніми. Крім того, динаміка соціальних відносин вимагає критичного аналізу формально-вікового критерію

деліктоздатності, який у чинному законодавстві часто не корелює з фактичним рівнем психофізичної зрілості особи. Тому необхідність розмежування деліктоздатності неповнолітнього як основного боржника та самостійного майнового обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників як суб'єктів субсидіарного зобов'язання, а також потреба в уточненні підстав настання субсидіарного обов'язку у передбачених законом суб'єктів визначають пріоритетність комплексного дослідження правової природи субсидіарного обов'язку батьків та інших осіб, передбачених законом у сучасній науці цивільного права за майновими зобов'язаннями неповнолітнього.

Загалом проблематика субсидіарності досліджувалася переважно в межах охоронних цивільних правовідносин та інституту цивільно-правової відповідальності. Значний внесок у розробку концепції субсидіарної відповідальності у порівняльно-правовому аспекті (на прикладі правових систем України та Німеччини) зробила К.М. Левандовскі. Окремі аспекти функціонування субсидіарної відповідальності фізичних і юридичних осіб стали предметом наукових досліджень Р.М. Римарчук, А.В. Руденка, В.В. Сельської. Теоретичні засади субсидіарних зобов'язань, їх поняття, ознаки та критерії відмежування від солідарних і часткових зобов'язань ґрунтовно досліджувалися у працях Н.М. Сампари. Проблематика множинності осіб у цивільному зобов'язанні, зокрема у контексті субсидіарних правовідносин, знайшла відображення у наукових працях Г.Г. Гриценко, Д.В. Трута, В.М. Сломи. Водночас проблематика субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників та інших визначених законом осіб за зобов'язаннями, учасниками яких є неповнолітні, не належить до досить розроблених напрямів сучасної цивілістичної науки. Такий стан зумовлений тим, що наукові дослідження традиційно були зосереджені на загальнотеоретичних питаннях деліктних зобов'язань. Унаслідок цього особливості субсидіарного обов'язку осіб, які здійснюють піклування про неповнолітніх, залишилися поза предметом самостійного комплексного дослідження. Істотний внесок у розвиток учення про цивільну дієздатність, деліктоздатність та цивільно-правову відповідальність неповнолітніх зробили І.С. Канзарова, О.О. Отрадна, І.С. Тімуш, Н.О. Тишук, Ж.Л. Чорна, Я.М. Шевченко, О.І. Шевчишин та інші науковці. Разом із тим у зазначених працях основна увага приділялася питанням правового статусу неповнолітніх, їхньої деліктної відповідальності та особливостям відшкодування завданої ними шкоди, тоді як правова природа субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників та інших осіб, визначених законом, залишалася переважно поза межами спеціального дослідження.

Аналіз сучасної наукової літератури дає підстави констатувати, що субсидіарний обов'язок батьків (усиновлювачів), піклувальників та інших передбачених законом осіб фактично не досліджувався як самостійна цивільно-правова конструкція крізь призму загальної теорії субсидіарних зобов'язань. Це зумовлює необхідність комплексного переосмислення його правової природи, місця у системі цивільних зобов'язань, підстав виникнення, механізму реалізації та функціонального призначення, а також формування цілісної теоретичної концепції відповідного правового інституту.

Зважаючи на сказане вище, **метою** цієї наукової публікації буде з'ясування правової природи субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників за шкоду, заподіяну неповнолітніми особами, та обґрунтування його самостійності щодо цивільно-правової відповідальності неповнолітнього за завдану шкоду.

Методологічна основа дослідження. Складність та багатоаспектність правової природи субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників зумовили використання комплексного підходу, що базується на поєднанні загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання. Застосування у дослідженні діалектичного методу дало змогу проаналізувати категорію субсидіарного обов'язку вказаних у законі осіб у разі неможливості відшкодування шкоди неповнолітнім у її розвитку. Системно-структурний метод забезпечив можливість розгляду субсидіарного обов'язку не як ізольованого явища, а як елементу цілісної системи охоронних правовідносин, виявивши його специфічні зв'язки з категоріями деліктоздатності, майнової спроможності та батьківської відповідальності. Шляхом аналізу обґрунтовано автономність цього обов'язку як захисного механізму розподілу майнових ризиків, що не зводиться до відповідальності за дії третьої особи. Порівняльно-правовий метод став інструментом для критичного переосмислення вітчизняної моделі деліктоздатності через зіставлення з правопорядками Італії, Швейцарії та Японії, де домінує функціональний (психологічний), а не формально-віковий критерій. Метод формально-логічного аналізу

та герменевтики знайшов застосування у тлумаченні норм цивільного законодавства (зокрема, статей 33, 619, 1179 ЦК України) для детермінації юридичного складу, необхідного для виникнення субсидіарного обов'язку та уточнення дефініції «недостатність майна». Аксиологічний підхід дозволив висвітлити ціннісний складник досліджуваної проблеми, спрямований на забезпечення балансу між приватними інтересами потерпілого та соціально-правовим захистом прав неповнолітнього й інститутом сім'ї. Загалом, використаний методологічний інструментарій забезпечив об'єктивність та репрезентативність отриманих результатів, дозволивши сформулювати концептуальні висновки щодо самостійної правової природи субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників у сучасному цивільному праві.

Виклад основних результатів дослідження. Ще представники класичної школи природного права виходили з того, що обов'язок відшкодування шкоди покладається на особу, яка є здатною усвідомлювати значення власних дій та нести відповідальність за їхні наслідки. Зокрема, Гуго Гроцій розглядав обов'язок відшкодування шкоди як один із фундаментальних приписів природного права, що виникає внаслідок неправомірного порушення чужого права [1]. Розвиваючи природно-правову концепцію обов'язків людини, Самуель фон Пуфендорф виходив із того, що до числа основоположних обов'язків щодо інших осіб належать утримання від заподіяння їм шкоди та обов'язок її відшкодувати у разі порушення цього припису [2]. Подальший розвиток цих ідей у цивілістичній доктрині привів до висновку, що обов'язок відшкодування шкоди може покладатися й на неповнолітніх осіб, якщо вони досягли такого рівня психічного розвитку, який дає змогу усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. Як слушно зазначає О.О. Отрадна, у вітчизняному цивільному законодавстві правило про покладення на батьків обов'язку щодо відшкодування шкоди, завданої неповнолітнім, уперше було закріплено в Цивільному кодексі УСРР 1922 року [3, с. 125, 126]. Водночас варто уточнити, що передбачена цим кодексом модель істотно відрізнялася від чинного правового регулювання, оскільки не ґрунтувалася на принципі субсидіарності. Конструкція субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників та інших, передбачених законом осіб, за якої вони залучаються до виконання деліктного зобов'язання лише у разі недостатності майна неповнолітнього, була сформована значно пізніше й отримала завершене нормативне закріплення у ЦК України 2003 року [4]. В подальшому у вітчизняній науковій юридичній літературі послідовно відстоюється підхід, відповідно до якого механізм покладення на неповнолітніх цивільно-правової відповідальності та порядок компенсації заподіяної ними шкоди визначаються обсягом і змістом їх цивільної дієздатності [5].

Нормативна конструкція статей 34–35 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України свідчить, що законодавець визначає загальною підставою набуття фізичною особою повної цивільної дієздатності досягнення нею повноліття. Водночас цивільне законодавство передбачає низку винятків, за яких повна цивільна дієздатність може виникнути до досягнення вісімнадцятирічного віку за наявності передбачених законом юридичних фактів (реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, надання повної цивільної дієздатності фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором або бажає займатися підприємницькою діяльністю, неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини). Таким чином, законодавча модель регулювання ґрунтується на поєднанні загального вікового критерію зі спеціальними підставами дострокового набуття повної цивільної дієздатності [4]. Що ж до осіб, які не досягли повноліття, то обсяг їхньої цивільної дієздатності законодавчо диференціюється залежно від їхнього віку. Такий підхід ґрунтується на поступовому розвитку здатності особи до усвідомленого здійснення та контролю власних дій, а також набутті нею необхідного рівня психічної і соціальної зрілості. На підставі цього закон виокремлює дві категорії осіб, що не досягли повноліття за віковим критерієм: малолітніх осіб, які не досягли чотирнадцяти років, та неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, встановлюючи для кожної з них відповідний обсяг цивільної дієздатності.

Що стосується деліктоздатності неповнолітніх, то норма ч. 3 ст. 33 ЦК України відсилає нас до ст. 1179 ЦК України «Відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою», яка розміщена у главі 82 ЦК України «Відшкодування шкоди». Аналіз цих статей приводить до висновку, що законодавчі положення передбачають презумпцію самостійної майнової відповідальності неповнолітньої особи за порушення договірних зобов'язань і за завдану нею шкоду. Водночас у разі недостатності її майна для

задоволення вимог кредитора закон покладає на батьків (усиновлювачів), піклувальника, а у визначених законом випадках – на заклад, який здійснює функції піклувальника чи інших відповідальних осіб, обов'язок здійснити відшкодування у невідшкодованій частині або в повному обсязі.

Відзначимо, що аналіз генези такого субсидіарного обов'язку батьків свідчить, що його сучасна правова модель не може розглядатися як пряме продовження римського інституту *noxae deditio*, попри наявність окремих зовнішніх ознак схожості. Визначальною особливістю римського приватного права було те, що *pater familias* як єдина особа *sui iuris* виступав самостійним суб'єктом майнових прав та обов'язків і у разі вчинення делікту підвладною особою саме до нього міг бути пред'явлений ноксальний позов (*actio noxalis*), який надавав йому право або відшкодувати заподіяну шкоду, або видати правопорушника потерпілому (*noxae deditio*) [6, с. 43; 7, с. 151–154; 8, с. 12]. На противагу цьому, сучасна конструкція ст. 1179 ЦК України базується на принципово іншій концепції: первинним боржником у деліктному зобов'язанні є сам неповнолітній, тоді як обов'язок батьків має похідний, субсидіарний характер і актуалізується лише за недостатності майна основного боржника, що виключає можливість безпосереднього отождолення зазначених правових інститутів.

У чинному цивільному законодавстві деліктоздатність фізичної особи визначається насамперед через формальний віковий критерій, в основу правового регулювання якої покладено презумпцію, що здатність особи усвідомлювати значення власної поведінки, керувати нею та передбачати її наслідки формується поступово, а тому законодавець пов'язує виникнення деліктоздатності з досягненням певного віку. Хоча законодавчо припускається, що здатність самостійно нести цивільно-правову відповідальність за заподіяну шкоду виникає після досягнення чотирнадцятирічного віку, зважаючи на неповне формування особистості неповнолітнього, його психічної та інтелектуально-вольової зрілості, законом встановлюються додаткові гарантії захисту прав потерпілого, покладаючи у визначених законом випадках субсидіарний обов'язок щодо відшкодування шкоди на батьків, усиновлювачів, піклувальників або інших осіб, які повинні здійснювати виховання та нагляд за неповнолітнім.

Водночас використання віку як єдиного критерію деліктоздатності навряд чи можна визнати бездоганним. З одного боку, беззаперечним є той факт, що законодавець потребує чітких і формалізованих критеріїв, які забезпечують визначеність правового регулювання та однаковість правозастосування, тоді як з іншого – біологічний вік не завжди відображає фактичний рівень психічного розвитку конкретної особи. У реальному житті психічна зрілість формується індивідуально, тому її досягнення не завжди збігається з моментом досягнення встановленого законом віку. Саме тому, вважаємо, що віковий критерій слід розглядати не як безумовний показник деліктоздатності, а лише як законодавчу презумпцію, яка ґрунтується на типовому рівні розвитку особи. При цьому абсолютний характер такої презумпції, на нашу думку, беззаперечний, адже особа, яка досягла чотирнадцятирічного віку, може через психічні розлади, затримку психічного розвитку чи інші об'єктивні обставини не володіти достатньою здатністю усвідомлювати значення власних дій або керувати ними або ж, навпаки, окремі малолітні особи можуть демонструвати рівень інтелектуального та вольового розвитку, достатній для усвідомлення неправомірності власної поведінки та її наслідків.

У законодавстві низки зарубіжних держав питання деліктоздатності вирішується не виключно через формальний віковий критерій, а з урахуванням фактичної здатності особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Так, відповідно до ст. 2046 Цивільного кодексу Італії особа не несе деліктної відповідальності, якщо на момент заподіяння шкоди не мала здатності усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними [9]. Аналогічний функціональний підхід простежується у швейцарському праві, де відповідно до ст. 16 Цивільного кодексу визначальним критерієм є здатність особи діяти розумно (*Urteilsfähigkeit*) [10]. Натомість ст. 712 Цивільного кодексу Японії пов'язує можливість покладення деліктної відповідальності із наявністю у особи достатньої здатності усвідомлювати відповідальність за власні дії, а не виключно з досягненням певного віку [11]. Таким чином, на відміну від українського законодавства, у зазначених правопорядках деліктоздатність визначається переважно за функціональним, а не виключно за віковим критерієм. Задля об'єктивності наголосимо, що у виправдання саме такого підходу вітчизняного законодавця необхідно враховувати, що основною функцією цивільно-правової відповідальності, на противагу кримінальній чи адміністративній, є не покарання правопорушника, а відновлення майнової сфери потерпілого, а тому компенсаційна спрямованість

деліктних зобов'язань значною мірою виправдовує відмову законодавця від індивідуальної оцінки психічної зрілості малолітньої чи неповнолітньої особи.

У контексті досліджуваного слід також додати, що деліктоздатність особи формується під впливом не лише біологічних і психофізіологічних чинників, а і соціального середовища, у якому відбувається її становлення. Саме у процесі сімейного виховання, навчання, соціалізації та засвоєння загальноновизнаних правил поведінки формується здатність особи усвідомлювати суспільне значення власних дій, передбачати їх можливі наслідки та співвідносити свою поведінку з вимогами правопорядку. Тому рівень сформованості правосвідомості неповнолітнього перебуває у безпосередньому взаємозв'язку з належним виконанням батьками та іншими особами, визначеними законом, покладених на них обов'язків щодо виховання, нагляду й контролю за поведінкою дитини. Власне, міркуємо, що саме цим слід пояснювати особливість законодавчої конструкції відшкодування шкоди, заподіяної неповнолітніми особами, покладаючи у визначених законом випадках субсидіарний обов'язок щодо відшкодування шкоди на батьків (усиновлювачів), піклувальників чи інших осіб, встановлених законом, виходячи не з презумпції їх відповідальності за чужі протиправні дії, а з існування власного юридичного обов'язку забезпечити належне виховання, здійснювати нагляд та контроль за поведінкою дитини. Як наголошує І.В. Глущенко, відповідальність батьків не варто розглядати як штрафну санкцію за діяння малолітніх чи неповнолітніх осіб. Дослідниця тлумачить таку відповідальність як гарантію для потерпілої сторони, зокрема гарантію того, що завдані їй збитки будуть відшкодовані, а винні особи все ж таки понесуть відповідальність [12, с. 115]. З такою позицією не можемо цілком погодитись, адже розгляд субсидіарного обов'язку батьків або інших осіб, визначених законом, виключно гарантією майнових інтересів потерпілого веде до невинновданого спростування юридичної природи цього явища, підставою виникнення якого виступає не сам факт родинних чи інших правових зв'язків із неповнолітнім, а вина вказаних осіб у тому, що неповнолітнім була заподіяна шкода. Як зазначає О.О. Отрадна, обов'язок неповнолітнього ґрунтується на факті заподіяння ним шкоди, тоді як обов'язок батьків або інших осіб виникає внаслідок неналежного виконання ними власних обов'язків щодо виховання, здійснення нагляду та контролю за поведінкою дитини [3, с. 127]. Батьки (усиновлювачі), піклувальники або інші особи, визначені законом, щодо відшкодування шкоди, завданої неповнолітнім, не є суб'єктами делікту, вчиненого останнім, і не замінюють його як безпосереднього заподіювача шкоди. Їхній субсидіарний обов'язок не має абсолютного характеру, а його виникнення зумовлюється наявністю сукупності передбачених законом юридичних фактів, серед яких визначальне значення мають недостатність майна неповнолітнього для повного відшкодування шкоди та невиконання чи неналежне виконання обов'язків щодо виховання, нагляду та контролю за поведінкою неповнолітнього. При цьому законодавець виходить із презумпції вини батьків або інших осіб у заподіянні шкоди неповнолітньою особою, що має спростовний характер у разі доведення протилежного. Таким чином, юридичне значення має не сам факт батьківства (усиновлення), піклування, а наявність причинного зв'язку між неналежним виконанням відповідних обов'язків вказаними особами і заподіянням шкоди неповнолітнім.

Вченими доречно наголошується, що хоча відповідальність батьків за шкоду пов'язана з відповідальністю неповнолітніх, її походження та підстави є незалежними. О.Б. Гнатів слушно акцентує, що ця відповідальність не може виникати сама по собі, оскільки вона підпорядкована батькам і повністю залежить від настання відповідальності неповнолітнього та його майнової спроможності [13, с. 43–44], оскільки основний позов про відшкодування шкоди подається до неповнолітнього, а додаткові вимоги пред'являються до батьків (усиновлювачів) або піклувальників лише за відсутності у неповнолітньої особи достатнього майна для відшкодування завданої шкоди [12, с. 115, 116].

У цьому ключі мусимо ще зупинитись на законодавчому тлумаченні «недостатності майна неповнолітнього». І.С. Канзафарова, яка здійснила критичний аналіз законодавчої моделі субсидіарного обов'язку, звернула увагу на недосконалість положень ст. 619 ЦК України щодо порядку звернення кредитора до субсидіарного боржника. На думку дослідниці, «кредитор повинен спочатку пред'явити позов до основного боржника. І тільки у разі встановлення у судовому порядку факту недостатності майна основного боржника для задоволення вимог кредитора необхідно притягувати до відповідальності субсидіарного боржника. Саме цей факт і буде підставою виникнення обов'язку останнього вчинити відповідні дії замість основного боржника. І тільки тоді відповідальність додаткового боржника може кваліфікуватись як субсидіарна. Та ж конструкція відповідальності, що закріплена у ст. 619 ЦК України,

є не чим іншим, як звичайною (основною) цивільно-правовою відповідальністю з альтернативністю боржників» [14, с. 215–218]. Загалом наведена позиція вченої знаходить підтримку [15, с. 92], їй солідаруємо і ми, оскільки субсидіарний характер обов'язку передбачає його виникнення лише після підтвердження неможливості задоволення вимоги за рахунок основного боржника. Сам по собі факт відмови неповнолітнього від добровільного відшкодування шкоди ще не свідчить про відсутність у нього майна, достатнього для виконання деліктного обов'язку. За таких обставин з метою унеможливлення зловживань з боку неповнолітнього та забезпечення принципу справедливості юридично значущим фактом має бути саме встановлення судом недостатності майнової сфери неповнолітнього для повного відшкодування шкоди, а не його одностороннє волевиявлення щодо відмови виконати покладений на нього обов'язок.

Отже, підсумовуючи, в контексті нашого дослідження істотним є розмежування деліктоздатності як елемента цивільної дієздатності та фактичної здатності особи виконати обов'язок із відшкодування завданої шкоди. Деліктоздатність характеризує юридичну можливість особи бути самостійним суб'єктом деліктного зобов'язання і не залежить від її майнового становища. Відсутність у неповнолітнього достатнього майна для відшкодування шкоди не свідчить про відсутність у нього деліктоздатності, а лише зумовлює можливість застосування передбаченої законом конструкції субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників та інших відповідальних осіб, передбачених законом. При цьому у разі заподіяння шкоди неповнолітнім первинним суб'єктом деліктного зобов'язання залишається сам неповнолітній як безпосередній заподіювач шкоди, тоді як участь інших осіб у виконанні цього зобов'язання має субсидіарний характер. Як наслідок, маємо можливість констатувати, що субсидіарний обов'язок має самостійну правову природу та не може ототожнюватися з відповідальністю за чужі протиправні дії, маючи різні підстави виникнення з обов'язком неповнолітнього щодо відшкодування заподіяних ним збитків, та обидва ці обов'язки становлять зміст самостійних правовідносин, що не перебувають у відносинах взаємозаміщення, а функціонують паралельно, забезпечуючи досягнення спільної мети – ефективного захисту прав потерпілого та реалізацію справедливого розподілу майнових ризиків між учасниками деліктного зобов'язання.

Висновки. Підбиваючи підсумок, резюмуємо, що цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану неповнолітніми особами, характеризується складною правовою конструкцією, що поєднує особисту деліктну відповідальність неповнолітнього із субсидіарним обов'язком батьків (усиновлювачів), піклувальника чи інших осіб, встановлених законом. Вважаємо, що така правова конструкція пов'язана з урахуванням специфіки цивільно-правового становища неповнолітнього, який законом хоч і визнається самостійним суб'єктом деліктного зобов'язання, але не має можливостей для самостійного виконання обов'язку з відшкодування шкоди. Такий механізм ґрунтується на балансі принципу особистої відповідальності неповнолітнього, який досяг достатнього рівня психічної та соціальної зрілості, та необхідності забезпечення ефективного захисту прав потерпілого шляхом гарантування повного відшкодування завданої шкоди за рахунок батьків (усиновлювачів), піклувальників та інших осіб, передбачених законом, які не здійснили належного виховання, нагляду, контролю тощо за неповнолітньою особою. Саме тому субсидіарний обов'язок зазначених осіб не замінює відповідальності самого неповнолітнього та не є формою цивільно-правової відповідальності за чужу поведінку, а виступає за функціональним призначенням правовим механізмом розподілу ризику недостатності майна неповнолітнього між самим неповнолітнім та батьками (усиновлювачами), піклувальниками та іншими відповідальними особами, власна поведінка яких щодо виконання обов'язку з виховання і нагляду за неповнолітнім була неналежною чи взагалі відсутньою у разі встановлення у судовому порядку факту недостатності його майна для задоволення вимог кредитора. Правова природа субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів) або піклувальника полягає у виникненні самостійного майнового обов'язку, підставою якого є неналежне виконання цими особами власних обов'язків щодо виховання, нагляду та контролю за поведінкою неповнолітньої особи, тоді як факт заподіяння шкоди неповнолітнім та відсутність фактичної здатності неповнолітнього виконати обов'язок із відшкодування завданої шкоди виступає лише умовою реалізації такого обов'язку. Саме такий підхід найбільш повно відображає юридичну природу такого субсидіарного обов'язку та узгоджується із компенсаційною спрямованістю цивільно-правової відповідальності, принципами справедливості, добросовісності й розумності.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Grotius H. De iure belli ac pacis libri tres (Про право війни і миру). Book II, Chapter XVII “On Damages Occasioned by Injury and the Obligation to Repair Them” (1625). URL: <https://lonang.com/library/reference/grotius-law-war-and-peace/gro-217/> (дата звернення: 01.07.2026).
2. Pufendorf S. De jure naturae et gentium libri octo (1672): The Political Writings of Samuel Pufendorf. Chapter “That no one be hurt, And That Any Damage Done Be Repaired”. URL: <https://academic.oup.com/book/50176> (дата звернення: 01.07.2026).
3. Отраднова О.О. Недоговірні зобов’язання в цивільному праві України : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 240 с.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.07.2026).
5. Чорна Ж.Л. Особливості цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану неповнолітніми. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 3–4. С. 98–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2003_3-4_20 (дата звернення: 01.07.2026).
6. Основи римського приватного права : підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін. ; за заг. ред. В.І. Борисової та Л.М. Баранової. Харків : Право, 2008. 224 с.
7. Milena Polojac. Nature of noxal actions and noxal liability. *Orbis Iuris Romani*. 2000. Vol. 6. P. 151–170.
8. Róbert Brtko. Noxae deditio of a Delinquent Slave in the Sources of Roman Law. *Právněhistorické studie*. 2025. Vol. 55(3). P. 11–20.
9. Codice civile della Repubblica Italiana : Regio Decreto 16 marzo 1942, n. 262. URL: <https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codice/42U0262> (дата звернення: 04.07.2026).
10. Swiss Civil Code of 10 December 1907. Fedlex. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en (дата звернення: 01.07.2026).
11. Civil Code of Japan (Act № 89 of April 27, 1896), English Translation. Japanese Law Translation Database System. URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3494> (дата звернення: 01.07.2026).
12. Глуценко І. Причинно-наслідковий зв’язок – умова відповідальності батьків за шкоду, заподіяну малолітніми чи неповнолітніми особами. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 4. С. 114–118.
13. Гнатів О.Б. Особливості відшкодування шкоди, спричиненої неповнолітніми особами. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/7004/7044> (дата звернення: 01.07.2026).
14. Канзафарова І.С. Юридична конструкція субсидіарної відповідальності: окремі критичні зауваження. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2006. Вип. 31. С. 215–218.
15. Борисова Ю.Є. Особливості та умови деліктної відповідальності неповнолітніх осіб. *Правова держава*. 2018. № 29. С. 90–94. DOI: 10.18524/2411-2054.2018.29.140768.

REFERENCES

1. Grotius H. (1625). De iure belli ac pacis libri tres [On the law of war and peace]. Book II, Chapter XVII: On Damages Occasioned by Injury and the Obligation to Repair Them. Retrieved from: <https://lonang.com/library/reference/grotius-law-war-and-peace/gro-217/> (Last accessed: July 1, 2026).
2. Pufendorf S. (1672). De jure naturae et gentium libri octo [The law of nature and nations]. Chapter: “That no one be hurt, and that any damage done be repaired”. In The Political Writings of Samuel Pufendorf. Retrieved from: <https://academic.oup.com/book/50176> (Last accessed: July 1, 2026).
3. Otradnova O.O. (2009). Nedohovirni zoboviazannia v tsyvilnomu pravi Ukrainy [Non-contractual obligations in civil law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter.
4. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (Last accessed: July 1, 2026).
5. Chorna Zh.L. (2003). Osoblyvosti tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za shkod, zavdanu nepovnolitnimy [Specific features of civil liability for damage caused by minors]. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava*, 3–4, 98–103. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2003_3-4_20 (Last accessed: July 1, 2026).
6. Borysova V.I., Baranova L.M., Domashenko M.V., et al. (2008). Osnovy rymskoho pryvatnoho prava [Fundamentals of Roman private law]. / V.I. Borysova & L.M. Baranova (eds.). Kharkiv: Pravo.
7. Polojac M. (2000). Nature of noxal actions and noxal liability. *Orbis Iuris Romani*, 6, 151–170.
8. Brtko R. (2025). Noxae deditio of a delinquent slave in the sources of Roman law. *Právněhistorické studie*, 55(3), 11–20.
9. Codice civile della Repubblica Italiana: Regio Decreto 16 marzo 1942, n. 262 [Civil Code of the Italian Republic: Royal Decree No. 262 of March 16, 1942]. Retrieved from: <https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codice/42U0262> (Last accessed: July 4, 2026).
10. Swiss Civil Code of 10 December 1907 (Status as of 1 January 2026). Fedlex. Retrieved from: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en (Last accessed: July 1, 2026).
11. Civil Code of Japan (Act No. 89 of April 27, 1896). English Translation. Japanese Law Translation Database System. Retrieved from: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3494> (Last accessed: July 1, 2026).

12. Hlushchenko I. (2024). Prychynno-naslidkovyi zviazok – umova vidpovidalnosti batkiv za shkodу, zapodiiianu malolitnimy chy nepovnitnimy osobamy [Causal relationship as a condition of parents' liability for damage caused by minors or juveniles]. *Aktualni problemy pravoznnavstva*, (4), 114–118.

13. Hnativ O.B. (2024). Osoblyvosti vidshkoduvannia shkody, sprychynenoi nepovnitnimy osobamy [Specific features of compensation for damage caused by minors]. Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/7004/7044> (Last accessed: July 1, 2026).

14. Kanzasarova I.S. (2006). Yurydychna konstruktsiia subydiarnoi vidpovidalnosti: okremi krytychni zauvazhennia [Legal construction of subsidiary liability: Some critical remarks]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*, (31), 215–218.

15. Borysova Yu.Ye. (2018). Osoblyvosti ta umovy deliktnoi vidpovidalnosti nepovnitnikh osib [Specific features and conditions of tort liability of minors]. *Pravova derzhava*, (29), 90–94. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.29.140768>.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 10.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026